

Nisan 2012'de Başbakan Erdoğan Çin'e önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakan Erdoğan Urumçî'den başlayarak Pekin ve Şanghay'ı ziyaret etmiştir.

Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?

Turkey-China Relations: Unilateral Love?

Selçuk ÇOLAKOĞLU

The relations between Turkey and PRC were established in 1971. From this period on, concerns on international security and the economic potentials of each country have been among the factors that shape Turkey-China relations. Politically, Ankara has considered the PRC, as one of the UN Security Council permanent members, as a new political expansion area and getting support for Turkey-related issues. Economically, Ankara has an expectation of benefits from China offering huge economic opportunities. However, Turkey has faced unexpected difficulties relation with China in recent years. China pursued opposite policies of the Turkish claims in the international arena, including Kosovo, Bosnia-Herzegovina, Cyprus and Nagorno-Karabakh issues. Moreover, Turkey and China have developed completely opposite policies toward the Arab Spring that occurred in Tunisia, Egypt, Libya, Yemen and finally Syria. The most obvious problem that appeared in the field of economy is that there is a trade gap between Turkey and China. With the membership of China in the World Trade Organization, the gap in the bilateral trade relations against Turkey's favor has grown gradually since 2001. Turkey should take considerable economic and political steps in order to balance its relations with China. If Turkey and China could develop a proper policy to overcome the existing problems, it might be possible to achieve much deeper bilateral relations.

Keywords: Turkey, China, Bilateral Relations, Foreign Policy, Xinjiang, Taiwan

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarafından dışlanan Ankara, siyasi açıdan yeni denge arayışlarına girmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden biri olan ve kapitalist ekonomiye açılan ÇHC, Ankara açısından yeni bir siyasi denge merkezi olarak görülmüştür.

Giriş

Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile ilişkileri resmen başladığı 1971 yılından günümüze kadar dalgalı bir seyir takip etmiştir. 1970'li yıllarda iki ülke arasında çok düşük bir ilişki düzeyi mevcutken, 1980'li yıllar boyunca Türkiye-Çin ilişkilerinde ciddi bir canlanma görülmüştür. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Ankara'nın izlediği Orta Asya politikası Pekin'i endişelendirmiştir. 2000'li yıllarla birlikte tıpkı 1980'lerde olduğu gibi üst düzey ziyaretlerin oldukça arttığı görülmektedir.

Türkiye'nin Çin'le ilişkileri geliştirmek istemesinin 1971'den günümüze kadar iki temel gerekçesi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sorunlarda Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi üyesi Çin'den destek almaktır. Ankara'nın ikinci büyük beklentisi, Çin gibi gizli hızla gelişen devasa bir ülkenin pazarından pay kapmaktır.

Çin'le İlişkileri Geliştirme Arayışları

Diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1971'den 1980'lere kadar iki ülke ilişkileri oldukça düşük bir seyir izlemiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarafından dışlanan Ankara, siyasi açıdan yeni denge arayışlarına girmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden biri olan ve kapitalist ekonomiye açılan ÇHC, Ankara açısından yeni bir siyasi denge merkezi olarak görülmüştür. Bu dönemde Türkiye ve Çin arasında ilk üst düzey temaslar başlamış ve karşılıklı olarak çok yoğun bir ziyaret trafiği yaşanmıştır.

Türkiye'den Çin'e ilk en üst düzey ziyareti Ticaret Bakanı Kemal Cantürk Mayıs 1981'de gerçekleştirmiştir. İkili ilişkiler açısından Dışişleri Bakanı İltiz Türkmen'in Aralık 1981'de gerçekleştirdiği Çin ziyareti büyük önem taşımaktadır. Bu ziyaret sırasında Sovyet yayılmasına karşı siyasi istikrarı sağladığı gerekçesiyle Pekin yönetiminin 12 Eylül askeri darbesine sıcak baktığı anlaşılmıştır. Çin, Ege ve Kıbrıs sorunlarının taraflar arasında diplomatik yoldan çözümünü istemiştir. Bu ziyaretle birlikte Türkiye ve Çin arasında ticari işbirliğinin altyapısını hazırlayan ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1980'lerin başında bir nevi Asya açılımı başlatmıştır. Cumhurbaşkanı Evren, Aralık 1982'de Çin, Güney Kore, Endonezya, Bangladeş ve Pakistan ziyaretleri gerçekleştirmiştir.² Bu ziyaretlerin her biri çok önemli olmakla birlikte Çin ziyareti Türkiye'den bu ülkeye gerçekleştirilen en üst düzey ziyaret olarak ikili ilişkilerde bir dönüm noktası niteliğindedir.³ Evren'in bu ziyaretini takiben Kültür Bakanı Zhu Muzhi Nisan 1983'te⁴ ve Dışişleri Bakanı Wu Chuochiang Ekim 1983'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁵

Çin Cumhurbaşkanı Li Xiannian, Mart 1984'te Türkiye'ye iade-i ziyarete bulunmuştur.⁶ Cumhurbaşkanı Li'nin gezisi sırasında Çin, Türkiye'nin İran-İrak Savaşı'ndaki dengeli tutumunu övmüş ve Kıbrıs sorununun toplumlara görüşmelerle çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Temaslarda Türkiye ve Çin'in uluslararası platformda ortak bir tavır takınılması noktasında mutabakata varılmıştır. Cumhurbaşkanı Li'nin ziyaretini Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun Ekim 1984'te Çin yaptığı ziyaret takip etmiştir.⁷

Başbakan Turgut Özal ise Temmuz 1985'te ÇHC'ye ziyaret gerçekleştirmiştir.⁸ Çin yönetimi 1980'li yıllarda Türkiye'nin Şincan Uygur Özerk Bölgesi'ne (Doğu Türkistan) yatırım yapmasını teşvik etmiştir. Yine Şincan Başbakanı İsmail Amat, beraberindeki heyetle Temmuz 1985'te Türkiye'nin çeşitli şehirlerini ziyaret etmiştir.⁹

Çin Başbakanı Zhao Ziyang ise Temmuz 1986'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Önceki üst düzey ziyaretlerde olduğu gibi başbakanlar arası zirvede iki ülke arasındaki siyasi ve özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde temalarda bulunmuşlardır.¹⁰ Dışişleri Bakan Yardımcısı Ci Huai Yuan Ekim 1987'de verdiği mülakatta Türkiye'nin taraf olduğu Ege, Kıbrıs ve Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunların diplomatik yollardan çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹

Çin tarafı 1991 yılına kadar üst düzey ziyaret trafiğini sürdürmüştür. Kültür Bakanı Wang Meng Mart 1988'de¹², Çin Ulusal Halk Kongresi Başkan Yardımcısı Seyfettin Azizi Nisan 1990'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir.¹³ Dışişleri Bakanı Qian Qichen, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez kriziyle ilgili gelişmeleri değerlendirmek üzere Eylül 1990'da Türkiye'ye gelmiştir.¹⁴

İlişkiler üst düzeyde çok iyi giderken tansiyonu yükselten bir gelişme yaşanmıştır. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Ticari Müşaviri Uygur asıllı Muhammed Niyazi can güvenliği olmadığı gerekçesiyle Eylül 1986'da Türkiye'ye iltica etmiştir.¹⁵ Bu gelişme Çin'in Türkiye ile yakınlaşmak için Şincan bölgesini kullanma politikasının sona ermesinin adeta işaret fişegi olmuştur. Yine 1980'li yıllarda Doğu Türkistanlı muhalif lider İsa Yusuf Alptekin'in faaliyetleri Türkiye ve Çin arasında sorun oluşturmaya başlamıştır.¹⁶

Zaten 1989 Tiananmen olayları ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Doğu Türkistan'a akraba Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması, Çin'in azınlıklar politikasını 1990'lı yıllarda yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Bu açıdan 1980'li yıllarda Türkiye'ye pek çok üst düzey ziyaret gerçekleştiren Çin tarafından 1991-2000 yılları arasında bakan düzeyinde bile hiçbir ziyaretin gerçekleşmemiş olması Pekin'in Ankara algılamasındaki olumsuz değişime işaret etmektedir.

Çin tarafı Türkiye'ye siyasi, hukuki ve ekonomik anlamda pek çok teminat vererek motorsuz savaş gemisi Varyag'ın Türk Boğazlarından geçişini sağlamıştır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Batı Türkistan'da akraba devletlerin ortaya çıkması Türkiye'de heyecana yol açmıştır. Bu gelişmeler, Türk kamuoyunda olduğu kadar Ankara'daki devlet yetkililerinde çok uluslu bir imparatorluk olarak görülen ÇHC'nin tıpkı Sovyetler Birliği gibi çökeceği yönünde yanlış bir beklenti oluşturmuştur.¹⁷

Bu dönemde çeşitli kademedeki yetkililer Türkiye'deki Uygur muhalefetinin liderleriyle görüşmüştür. Süleyman Demirel başbakanlık görevini devralmadan bir hafta önce Kasım 1991'de¹⁸ ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal Şubat 1992'de Doğu Türkistanlı muhalif lider İsa Yusuf Alpte-

kin ile görüşmüştür.¹⁹ İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, bir parka İsa Yusuf Alptekin'in adını verdiği için Ağustos 1995'te Çin'in Ankara Büyükelçisi Wu Koming'in protestosuna maruz kalmıştır.²⁰

Orta Asya'ya tek başına açılım konusunda yeterince başarılı olamayan Türkiye, 1990'ların ortasından itibaren bölgede Rusya ve Çin'le işbirliğine daha fazla önem veren bir strateji geliştirmiştir. Türkiye, uygulamaya başladığı Çin'le yakınlaşma stratejisinin temelinde siyasi, iktisadi ve askeri üç temel gerekçe bulunmaktaydı. Türkiye askeri açıdan Çin'i ucuz ve Batı'ya alternatif bir silah üreticisi olarak görmekteydi. İktisadi açıdan Ankara, hızla gelişen ve geniş bir pazar haline gelen Çin'deki büyük ekonomik pastadan pay almak istemekteydi. Bu yüzden Türkiye, Çin'le iktisadi işbirliğini hızla artırmaya çalışmaktaydı. Siyasi olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olan Çin ile kurulacak iyi ilişkiler sayesinde Ankara, dış politikada manevra alanını genişletebilecekti.²¹ Türkiye bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'ne (AB) olan bağımlılığını, Çin ve Rusya gibi diğer büyük ülkelerle ilişkilerini geliştirerek azaltmak istiyordu.

Çin açısından da Türkiye'yle yakınlaşmak önem taşımaktaydı. Gerçi Türkiye'nin dünya siyaset ve ekonomisinde Çin kadar ağırlığı olmasa da Batı Asya, Balkanlar ve Kuzey Afrika jeopolitiğinde Türkiye'nin hatırı sayılır bir nüfuzu bulunmaktaydı. Dolayısıyla Çin'in Avrasya politikalarını yürütebilmesi için Türkiye gibi bölgesel güçlerin desteğini alması gerekmekteydi.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Mayıs 1995'te Çin, Hong Kong ve Endonezya'yı kapsayan bir Asya turuna böyle bir ortamda çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel'in Çin ziyaretinde ekonomik işbirliğini artırmanın yanı sıra Kıbrıs, Bosna-Hersek ve Dağlık Karabağ konularında Türk tezlerine destek almaya çalışmıştır.²² Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz da ekonomik işbirliğini artırmak için Eylül 1996'da Çin'e gitmiştir.²³ Ankara Pekin'le ilişkileri geliştirebilmek için de Doğu Türkistan politikasında ciddi bir değişikliğe gitmiş ve bu konu tamamen Çin'in iç işi olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu arada üst düzey askeri temaslar da artmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı Şubat 1997'de gerçekleştirdiği Çin ziyaretinde Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ve Savunma Bakanı Chi Haotian ile görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye'nin Çin'den silah alımı da gündeme gelmiştir.²⁴ Çin'in Ankara Büyükelçisi Wu Koming Şubat 1997'de yaptığı açıklamada Çin-Türk ilişkilerinin son dönemde çok iyi gittiğini belirtmiştir.²⁵

Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Mayıs 1998'de Pekin'de Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ile de görüşmüştür. Daha çok iktisadi işbirliğinin görüldüğü toplantıda Çin tarafının Uygurlara destek için Türkiye'de yapılan gösterilerden duyduğu rahatsızlığı Türk heyetine iletmesi üzerine Ecevit, Türkiye'nin Çin'in toprak bütünlüğüne verdiği önemi vurgulamıştır.²⁶

Başbakan Mesut Yılmaz'ın Aralık 1998'de yayınladığı genelge ile Türkiye'deki Doğu Türkistan vakıf ve derneklerinin faaliyetlerine ciddi bir kısıtlama getirilmiştir.²⁷ Başbakanlık genelgesinden sonra Türkiye'deki pek çok Doğu Türkistan kuruluşu, daha rahat çalışma ortamı bulabilecekleri ABD ile Batı Avrupa ülkelerine taşınmıştır. Böylece Doğu Türkistan muhalefetinin ağırlık merkezi Türkiye'den Batılı ülkelere kaymıştır.²⁸

Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ile ikili ilişkilere 2000'li yıllara oldukça iyi bir ortamda girilmiştir. Ziyaret sırasında ekonomi, enerji ve siyasi konularda anlaşmalar imzalanmıştır. Ortak bildiride ise "insan haklarına, toprak bütünlüğüne, içişlerine saygı duyulması, küreselleşme ve siyasi çok kutupluluk kapsamında bunalımların engellenmesine katkıda bulunulması, silahların denetimi, silahsızlanmada eşgüdüm içinde olma, terörizm, ayrılıkçılık ve dinsel fanatizme karşı ortak mücadele yapılması" konularında uzlaşmaya varılmıştır.²⁹

Cumhurbaşkanı Demirel, iki ülke ilişkilerinde Uygurların birer dostluk köprüsü olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Cumhurbaşkanı Jiang Zemin de Türk tarafının bu hassasiyetini gözönüne alarak, sorun yaratan taraf olmak istemediklerini

Çin'in 2008 yılında Varyang'ı savaş gemisine dönüştürmesi Türkiye'yi sadece uluslararası alanda zor duruma sokmakla kalmamış, Karadeniz'e kıyısı olmayan üçüncü ülke savaş gemilerinin geçişine kısıtlama getiren Montrö Sözleşmesi'nin ihlali noktasında Ankara'nın konumunu zayıflatan bir emsal teşkil etmiştir.

ve Şincan'da yaşayan Türklerin hayat standartlarını yükseltmek için girişimlerde bulduklarını belirterek Türk yatırımcılarını bu bölgeye davet etmiştir.³⁰

Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan'ın Ocak 2001'de Türkiye ziyareti sırasında, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Çinli mevkidaşından Türkiye'nin Kıbrıs politikasına destek istemiş, ancak Çin tarafı bu konuda kendini bağlayıcı bir ifade kullanmaktan kaçınmıştır.³¹

Türkiye ve Çin arasında savunma sanayine yönelik ilk somut adım 1996 yılında atılmıştır. Türkiye ve Çin 150 milyon dolar değerinde orta menzilli WS-1 füzelerinin alımı ve Türkiye'de ortak üretimi konusunda anlaşma imzalamışlardır.³² Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türkiye'nin Çin ile yaptığı askeri işbirliği projeleri kapsamında Haziran 2001 tarihinde Pekin'i ziyaret etmiştir. Kıvrıkoğlu, Çin'le beraber yürütülen askeri projelerdeki aksaklıkların giderilmesi ve mevcut işbirliğinin daha da geliştirilerek devam ettirilmesi yönünde temaslarda bulunmuştur.³³

Başbakan Zhu Rongji Nisan 2002'de Türkiye'yi ziyaret ederek ekonomik nitelikli dört anlaşma imzalamıştır. Resmi görüşmeler sırasında Başbakan Ecevit, Çinli muhatabıyla Kıbrıs başta olmak üzere bölgesel ve uluslararası bazı sorunlarla ilgili istişarelerde bulunmuştur. Kıbrıs konusunda ise Çin tarafından beklenen açık diplomatik destek yine alınamamıştır.³⁴

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'de 27 Mayıs-1 Haziran 2002 tarihleri arasında Çin'i ziyaret etmiştir. Bahçeli aynı za-

manda Urumçi ve Kaşgar'a da geçerek o zamana kadar Doğu Türkistan'ı ziyaret eden en üst düzey devlet yetkilisi olmuştur.³⁵ Çin makamlarının Başbakan Yardımcısı Bahçeli'nin Doğu Türkistan'ı ziyaret etmesine izin vermesi, o sıralarda iyi bir siyasi çizgiye oturan ikili ilişkilerden dolayı bir jest olarak nitelendirilebilir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) tek başına iktidarda olduğu Ocak 2003'te "Genel Başkan" sıfatıyla Recep Tayyip Erdoğan Çin'i ziyaret etmiştir. Erdoğan, Türkiye'nin 1996 sonrası oluşmuş Pekin politikası dışına çıkmamış ve siyasi ve ticari işbirliğini geliştirmeye yönelik temaslarda bulunmuştur.³⁶ Çin basını Erdoğan'ın Uygur ayrılıkçılığına karşı olduğu yönündeki sözlerini öne plana çıkartıp takdirle karşılamıştır.³⁷ Bu ziyaret sırasında Genel Başkan Erdoğan'a Hazine Sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan ile Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in de eşlik etmesi, Türk tarafının önceliğinin ekonomi olduğunu göstermektedir.³⁸

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de Şubat 2005'te Çin'e resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Gül'ün Çin ziyaretinde ağırlıklı olarak ekonomik konular gündeme alınmış ve özellikle Çinli şirketlerin Ankara-İstanbul hızlı tren projesi ile GAP'ta yatırımlar yapması değerlendirilmiştir.³⁹

Çin'in Ukrayna'dan hurda olarak aldığı uçak gemisi Varyag'ın Türk boğazlarından geçiş talebi 1998'den 2001 yılına kadar sürüncemede kalmaması, bu dönemde ikili ilişkilerde sorun oluşturmuştur. Çin tarafı Türkiye'ye siyasi, hukuki ve ekonomik anlamda pek çok teminat vererek motorsuz savaş gemisi Varyag'ın Türk Boğazların-

dan geçişini sağlamıştır. Çin'in geçiş için vaat ettiği 2 milyon turist Türkiye'ye hiç gelmemiştir.⁴⁰

Japonya ve ABD'nin Varyag'ın ileride Çin tarafından bir uçak gemisine dönüştürüleceği ve bu yüzden geçişine izin verilmemesi yönündeki uyarılarını Türkiye dikkate almamıştı.⁴¹ Çin'in 2008 yılında Varyang'ı savaş gemisine dönüştürmesi Türkiye'yi sadece uluslararası alanda zor duruma sokmakla kalmamış, Karadeniz'e kıyısı olmayan üçüncü ülke savaş gemilerinin geçişine kısıtlama getiren Montrö Sözleşmesi'nin ihlali noktasında Ankara'nın konumunu zayıflatan bir emsal teşkil etmiştir.⁴² Her ne kadar Varyag'ın Türk Boğazlarından geçişi sırasında motoru sökülmüş de olsa daha sonra benzer geçiş talepleri noktasında Türkiye'yi sıkıntıya sokma ihtimali yüksektir.

Bu dönemde üst düzey askeri temasların ise düzenli bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İbrahim Fırtına, Mayıs 2005'te Çin'i ziyaret etmiştir. Görüşmeler sırasında Türk tarafı Çin'le orta menzilli hava savunma sistemleri ile uzay teknolojisi konusunda işbirliği yapma talebini iletmıştır. Türk tarafı ayrıca uzayda yer istasyonları kurma, uydu fırlatma ve keşif gibi konularda işbirliğini geliştirmek arzusunu vurgulamıştır.⁴³

Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Çiao Çingçen'in Ekim 2006'daki Türkiye ziyareti sırasında yine Türk Hava Kuvvetlerinin hava savunma ihalesi ile birlikte uzay alanında işbirliği konuları görüşülmüştür.⁴⁴ Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aydoğan Babaoğlu Nisan 2008'de Çin'e bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. Babaoğlu ile görüşmesinde Çin Savunma Bakanı Liang Guanglie, Türk hükümetinin Çin'in toprak bütünlüğünü korumak için gösterdiği gayretlere teşekkür etmiştir.⁴⁵

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin Nisan 2007'de Pekin'de 2002 yılında kamu yönetimi ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında işbirliğini düzenleyen anlaşmanın süresinin uzatılması için yapılan imza törenine katılmıştır.⁴⁶ Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında Çin'e resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.

Bu ziyaretlerde Türk heyetinin öncelikli gündem maddesi ikili ticarete Türkiye aleyhine artmakta olan açığın dengelenmesi ile Türk işadamlarının Çin piyasasına daha etkin girmesi olmuştur.⁴⁷ Eylül 2007'deki görüşmelerde iki ülkenin teknoloji alanında işbirliğine gitmesi ve Türkiye'nin bor madenlerinin işletilmesi hususlarında istişarelerde bulunulmuştur.⁴⁸ Eylül 2008'deki görüşmelere Çin tarafının Türkiye'deki nükleer santral ihalelerine girme teklifi damgasını vurmuştur. Yine bu ziyaret sırasında Bakan Tüzmen, Urumçi Uluslararası Ticaret Fuarına katılmıştır.⁴⁹ Devlet Bakanı Mehmet Şimşek de TÜSİAD'ın Pekin bürosunun açılışını yapmak için Kasım 2007'de Çin'i ziyaret etmiştir.⁵⁰

Çin Parlamento Heyeti 9 Kasım 2009'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) ziyaret etmiştir.⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen'in başkanlığındaki Türk heyeti 28 Kasım 2009'da Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinin Opal köyündeki Kaşgarlı Mahmud'un türbesinde düzenlenen törene katılmıştır. UNESCO'nun 2008 yılını Kaşgarlı Mahmut yılı ilan etmesi dolayısıyla dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli konferans ve sempozyumlar düzenlenmiştir.⁵²

Tüm bu ziyaret trafiğine rağmen Türkiye, kendisini ilgilendiren çoğu sorunda Çin'den hiç destek alamamıştır. Hatta Kosova, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Karabağ sorunlarında Çin, Türkiye'nin tezlerine tam zıt yönde hareket etmiştir.⁵³ Türkiye'nin Kuzey Irak'la sıkıntı yaşadığı bir dönemde, Çin yönetiminin 2003'te Amerikan işgalinin başlamasından hemen sonra Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle çok yakın ilişki kurması, ikili ilişkilerde bir güven sorunu doğurmuştur.⁵⁴ Pekin, Türk Silahlı Kuvvetlerinin PKK faaliyetlerini engellemek için Haziran 2007'de Kuzey Irak'a askeri hareket düzenlemesine açıkça karşı olduğunu bildirmiştir.⁵⁵

Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) tam veya en azından gözlemci üye olması noktasında Çin'in takındığı olumsuz tutum da dikkat çekicidir. ŞİÖ'nün diğer büyük üyesi olan Rusya Türkiye'nin gözlemci üyeliğine sıcak baktığı halde,⁵⁶ Çin konuya uzun süre olumsuz yaklaşmıştır.⁵⁷ Haziran 2012'deki ŞİÖ zirvesinde

Çin Başbakanı Wen Jiabao İstanbul ziyareti esnasında, Doğu Türkistanlı muhalifler tarafından protesto edilmiştir.

Türkiye'nin Diyalog Ortağı olarak kabul edilmesiyle bu konudaki sıkıntı kısmen aşılmıştır.⁵⁸

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Haziran 2009'daki Çin ziyareti sırasında ekonomik ve siyasi açıdan ilişkiler bütün olarak masaya yatırılmıştır. Ekonomik alanda Ankara, dış ticaretteki açığın Çin'in Türkiye'de yapacağı yatırımlar, Çinli turistlerin Türkiye yönlendirilmesi ile Türk-Çin ortaklıklarının üçüncü ülkelerde işbirliğine gitmesi marifetiyle dengelenmesi talebinde bulunmuştur.⁵⁹ Siyasi alanda ise bölgesel ve uluslararası konularda iki ülkenin mümkün olduğunca işbirliği halinde olması, Türk heyetinin öncelikli gündem maddesiydi. Bu noktada Uygurların bir dostluk köprüsü olması gerektiği vurgusu da Cumhurbaşkanı Gül'ün hem Pekin hem de Urumçi'deki temaslarında en üst seviyede vurgulanmıştır.⁶⁰

Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Gül ve beraberindeki Türk heyetinin 29 Haziran 2009'da Urumçi'den ayrılmasından kısa bir süre sonra 5 Temmuz 2009'da yine Urumçi'de olayların patlak vermesi, Türkiye-Çin ilişkilerinin yumuşak karnından darbe almasına yol açmıştır. Türkiye hem toplum hem de devlet düzeyinde Urumçi olaylarına en sert tepki gösteren ülke olmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Urumçi olaylarına ilişkin olarak "adeta soykırım" tepkisinde bulunarak Çin'e dünyada en sert tepkiyi gösteren en üst düzey devlet yetkilisi olmuştur.⁶¹

Dünyadan neredeyse hiçbir ciddi bir tepki yükselmediği halde Türkiye'den bu derece sert ve yoğun tepkilerin gelmesine Çin yönetimi, alt düzeyde ve düşük tonda karşılık vermiştir. Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun, Urumçi'de yaşananlar için Başbakan Erdoğan'ın kullandığı

G-20 üyesi olan Türkiye ve Çin arasındaki ilişkiler son yıllarda çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Türk-Çin ilişkilerinin boyutu artık sadece iki ülkeyi ilgilendirmekten çıkmış ve küresel bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla Batılı medya kuruluşları bile Türk-Çin ilişkilerini ilgilendiren haberlere geniş bir yer vermeye başlamışlardır.

“katliam” ve “soykırım” gibi ifadeleri “sorumsuzca açıklamalar” diyerek eleştirmiş ve Türkiye ile zedelenen ilişkilerin yeniden rayına oturtulmasına önem verdiklerini vurgulamıştır.⁶²

Türkiye’nin bu noktada temel kaygısı, dünyanın hiç bir ülkesinin Urumçi olayları yüzünden Çin’le ilişkilerini bozmak istemediği bir ortamda yalnız kalmak olmuştur. Ayrıca Türkiye’nin Çin’le ilişkilerini bozması, daha sonra Uygur Türkleri için inisiyatif almasını da zorlaştırabilirdi.⁶³ Pekin Büyükelçisi Murat Esenli Türkiye’nin Çin’in iç işlerine karışma gibi bir tavrının olmadığını ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesini istediklerini defalarca vurgulamıştır. Ayrıca Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi’yi telefonla aramış gerilen ilişkilerin yeniden normalleştirilmesi konusunu görüşmüştür.⁶⁴

İki ülke arasındaki normalleşme süreci ekonomik ilişkiler üzerinden yeniden başlamıştır. Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, 29 Ağustos–1 Eylül tarihleri arasında Başbakan Erdoğan’ın özel temsilcisi olarak Pekin’de Başbakan Wen Jiabao ile görüşmüştür. Daha sonra Uluslararası Urumçi Fuarına katılmak üzere olayların yaşandığı Urumçi şehrine geçmiştir.⁶⁵

Eylül 2009’da Türkiye-Çin Karma Ekonomik Konsey toplantısına katılmak üzere tekrar Çin’e giden Devlet Bakanı Çağlayan, Ticaret Bakanı Chen Deming ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Bakan Çağlayan, Başbakan Yardımcısı Wang Qishan’la görüşmesinde de Türkiye hükümetinin her zaman “Tek Çin” politikası izleyeceğini ve Çin’in içişlerine müdahale etmeyeceğini vurgulamıştır.⁶⁶

Afganistan toplantısına katılmak üzere Ocak 2010’da İstanbul’da gelen Dışişleri Bakanı Yang Jiechi, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile biraraya gelmiştir. Afganistan, Ortadoğu, Irak, küresel ekonomik kriz ve iklim değişikliği gibi sorunlar hakkında ortak bir stratejik işbirliği anlaşmasına varan iki bakan, ekonomik konularda daha kapsamlı çalışılması gerektiğinde de mutabık kalmışlardır.⁶⁷ Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve Çin Kültür Bakanı Yardımcısı Li Hong Feng 15 Haziran 2010’da Şanghay Expo 2010 Fuarına katılmıştır. Ziyaret sırasında, 2012’de Türkiye’de Çin Yılı, 2013’de Çin’de Türkiye yılı yapılmasına ilişkin anlaşmayı imzalamıştır.⁶⁸

Eylül 2010’da Türkiye’ye gelen Başbakan Başbakanı Wen Jiabao, ikili ilişkileri “stratejik ortaklık” düzeyine taşıyacak anlaşmalara imza atmıştır. Türkiye ve Çin’in, başta nükleer olmak üzere enerji alanında işbirliği yapması ve ikili dış ticaretin Yuan ve Türk Lirası üzerinden yapılması düzenlenmiştir. İkili ticaret hacminin beş yılda 50 milyar dolara, 10 yıl içinde de 100 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir.⁶⁹ Anlaşmalarda Türk ve Çinli firmalarca ortak yapılmak üzere Edirne-Kars arasında hızlı tren hatlarından oluşacak İpek Demiryolu inşası da karara bağlanmıştır.⁷⁰

Çin Başbakanı Wen Jiabao İstanbul ziyareti esnasında, Doğu Türkistanlı muhalifler tarafından protesto edilmiştir. Burada bir açıklama yapan Dünya Uygur Kurultayı Genel Başkan Yardımcısı Seyit Tümtürk, 5 Temmuz olaylarının baş sorumlusunun Başbakanı Wen olduğu iddia etmiştir.⁷¹

Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti terörizm, ayrılıkçılık ve dinsel fanatizme karşı ortak mücadele yapılması konularında uzlaşmaya varılmıştır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 28 Ekim–2 Kasım 2010 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Çin ziyaretinde ikili anlaşmaların takibini yapmıştır. Davutoğlu'nun ziyaret sırasında Pekin, Şanghay ve Şian'ın yanı sıra Urumçi ve Kaşgar'ı da ziyaret etmesi Çin tarafının jesti olarak yorumlanmıştır.⁷²

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Xi Jinping Şubat 2012'deki Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında nükleer enerji ve demiryolları başta olmak üzere büyük projeler gündeme gelmiştir. Türkiye bu alanda hızlı tren projeleri de dâhil olmak üzere Çinli firmalarla yaklaşık 5.000 km'lik bir demiryolu ağı döşetmeyi planlamaktadır. Son 20 yıldır söylenen ancak bir türlü hayata geçirilemeyen "Çağdaş İpekyolu" projesi de Türkiye'nin Çin, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ticareti açısından son derece önemlidir.⁷³

Bu ziyaretin hemen ardından Nisan 2012'de Başbakan Erdoğan Çin'e önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakan Erdoğan Urumçi'den başlayarak Pekin ve Şanghay'ı ziyaret etmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın da bulunduğu heyette öncelikli konulardan birisi Sinop'ta inşa edilmesi planlanan nükleer santral olmuştur.⁷⁴ Ziyaret sırasında başta Suriye olmak üzere Arap baharı konusunda iki ülke arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarının değerlendirilmesi de yapılmıştır. Bu konuda bir uzlaşma sözkonusu olmamakla birlikte, Ortadoğu'daki siyasi gelişmelerin ikili ilişkileri olumsuz yansımaması konusunda mutabık kalınmıştır.

Her ikisi de G-20 üyesi olan Türkiye ve Çin arasındaki ilişkiler son yıllarda çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Türk-Çin ilişkilerinin boyutu artık sadece iki ülkeyi ilgilendirmekten çıkmış ve

küresel bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla Batılı medya kuruluşları bile Türk-Çin ilişkilerini ilgilendiren haberlere geniş bir yer vermeye başlamışlardır. Bununla birlikte Türkiye ve Çin'in ilişkileri "stratejik ortaklık" boyutuna taşıyabilmeleri için siyasi ve ekonomik konularda bazı önemli adımlar atmaları gerekmektedir.⁷⁵

İkili İlişkilerde Sorunlu Alanlar:

1. Artan Ticari Açık

Türkiye'nin Çin'le yakınlaşmasının en büyük gerekçelerinden biri Çin'deki ekonomik fırsatlardan Türk işadamlarının da yararlanmasıdır. Hâlbuki Çin'in 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) girmesiyle birlikte ikili ticarete Türkiye aleyhine oluşan dengesizlik yıllar geçtikçe katlanarak büyümüştür. 2011 yılı ticaret verilerine bakıldığında toplam 24 milyar dolarlık ticaret hacminin 21,7 milyar dolarlık kısmını Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalat oluşturduğu görülecektir (bkz. Tablo-1). İkili ticari ilişkilerin 2015'e kadar 50 milyar dolara çıkartılması güzel bir hedef olmakla birlikte, bu ticaretin ne derece dengeli bir tabloya sahip olacağı en az onun kadar önemli bir husustur. Ayrıca Çin'in DTÖ üyeliği Türkiye'nin üçüncü ülkelere yaptığı ihracatı da olumsuz etkilemektedir.⁷⁶

Tablo-1) Türkiye'nin Çin'le Ticareti (milyon dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Toplam
1990	37	246	283
1995	67	539	606
2000	96	1.345	1.441
2005	550	6.885	7.435
2011	2.467	21.693	24.160

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Bu yüzden son yıllarda gerçekleştirilen üst düzey ikili temasların en önemli gündem maddesi bu ticari dengesizlik olmuştur. Ankara bu noktada Çinli şirketlerin Türkiye'de doğrudan yatırımlar yapmasını, ticaret fazlası sermayenin Türk finans sektöründe değerlendirilmesini, üçüncü ülke-

lerde Türk-Çin ortak yatırımlarının yapılmasını ve Çinli turistlerin Türkiye'ye yönlendirilmesini beklemektedir.

Turizm alanında da Türkiye, Çin'den beklentisini karşılayamamaktadır. 2011 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 30 milyonu aşkın yabancı turist içerisinde Çinlilerin sayısı sadece 100 bin civarında kalmıştır. Ankara, Pekin'le son yıllarda yaptığı savunma işbirliğinden de umduğu faydayı elde edememiştir. Bu noktada Türkiye'nin beklentisi bazı teknoloji transferlerini de içerecek Türk-Çin askeri bir işbirliği ile Batı'ya olan silah bağımlılığını azaltmaktır.⁷⁷

Bir diğer ekonomik sorun ise Türk ve Çinli firmalar arasında Ortadoğu ve Afrika pazarında yaşanan kıyasıya rekabettir. Özellikle inşaat sektöründeki bu keskin rekabet Çin ve Türk firmalarının kâr oranlarını düşürmektedir. Dolayısıyla Türk ve Çinli firmaların bu bölgelerde kuracakları ortaklıklar yoluyla kârlılıklarını artırmaları gerekmektedir. Bu konuda öncelikle daha avantajlı konumda bulunan Çin'in adım atması gerekmektedir.

2. İlişkilere Doğu Türkistan'ın Etkisi

Siyasi alanda Doğu Türkistan'ın ikili ilişkilerde sorun olma potansiyeli halen devam etmektedir. Türkiye, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurların siyasi ve kültürel haklarının korunması noktasındaki taleplerini Çin makamlarına sürekli iletmektedir. Ankara, Bulgaristan Türklerinin 1990 sonrasında Türkiye ve Bulgaristan arasında bir dostluk köprüsü haline geldiği gibi, Uygur Türklerinin de Çin ile Türkiye arasında kaynaştırıcı bir unsur olmasını arzu etmektedir. 2011 yılı içerisinde Hainan Havayollarının Şanghai-Urumçi-İstanbul seferlerine başlaması, Doğu Türkistan'ın Türkiye'ye daha rahat açılması açısından önemli bir gelişme olmuştur. Yine Türk firmalarının Urumçi'de yatırım yapması sözkonusudur. Atılacak benzer adımlarla Uygurların yaşadığı sıkıntılarının Türkiye kamuoyunu tatmin edecek bir şekilde çözümü, ikili ilişkilerin daha da derinleştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin Çin ile siyasi amaçlı yakınlaşmak istemesi, Ankara'nın kendisini ilgilendiren uluslararası meselelerde Çin'den destek alma beklentisiydi. Hâlbuki Çin, Kıbrıs, Ege, PKK gibi taraf olduğu sorunlar ile Karabağ, Bosna, Kosova gibi uluslararası sorunlarda hiçbir surette Türk tezlerine destek vermemiştir.

Bununla birlikte Doğu Türkistan'ın ikili ilişkilerde Ankara'nın arzu ettiği gibi bir dostluk köprüsü rolü oynayabilmesi için 5 Temmuz 2009 Urumçi olayları gibi gelişmelerin yaşanmaması gerekir. Bunun için de Pekin'in Uygurların temel insani haklarını verme ve Uygur kimliğini koruma noktasında tereddüt etmemesi gerekir. Çin'in 1949'dan günümüze kadar Şincan bölgesinde uyguladığı politikalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Uygurların siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan bir ayrımcılığa tabi tutulduğu ve eşit vatandaşlar olarak görülmediği anlaşılmaktadır.⁷⁸

Uygur Türklerinin karşılaştığı sorunların başında Uygurca'nın bölgede giderek önemsizleştirilmesi gelmektedir. Pekin "iki dilli eğitim" kampanyası çerçevesinde tüm azınlık okullarında Çince'yi mecbur hale getirmiştir. Pekin bu politikasını azınlıkların tüm Çin'e entegrasyonunu sağlamak ve ekonomik fırsatlardan eşit şekilde yararlandırmak için geliştirdiğini açıklamaktadır.⁷⁹ Ancak bu uygulamaya karşı çıkan Uygurlar, iki dilli eğitim adı altında azınlık dillerinin sembolik hale getirildiğini ve Çince'nin esas eğitim dili konumuna geldiğini iddia etmektedirler.⁸⁰

Doğu Türkistan'da dini özgürlükler önündeki kısıtlamalar halen devam etmektedir. Doğu Türkistan genelinde cami girişlerine devlet memuru, öğrenci, partisi üyeleri ile emekli memurların giremeyecekleri yönünde ilanlar asılmakta ve camiye gidiş gelişler cemaat içerisindeki istihbarat elemanlarınca sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Ramazan ayında devlet memuru ve şirket çalışanı Uygurların oruç tutup tutmadıklarını kontrol etmek için su ikram edilmektedir. Ayrıca Kuran eğitimi başta olmak üzere çocuklara her türlü

dini eğitim vermek yasaklanmıştır.⁸¹ 2012 Ramazan ayında da memurların ve öğrencilerin oruç tutması ve camiye gitmeleri yasaklanması uygulaması devam etmiştir.⁸²

Doğu Türkistan'da özellikle son yıllarda artan diğer bir sıkıntı da Türk-İslam eserlerinin sistematik bir şekilde tahrip edilmesidir. Uygurların yoğun olarak yaşadığı geleneksel ve tarihi semtler, cadde geçirmek veya depreme dayanıklı modern binalar inşa etmek bahanesiyle yıkılmakta, buralarda meskûn Uygurlar göçe zorlanırken yeni yapılan apartmanlara Han Çinlileri yerleştirilmektedir. Bu politikalar Kaşgar, Turfan ve Hoten gibi tarihi şehirlerde uygulanmaktadır.⁸³ Pekin yönetimi uluslararası standartlarda bir azınlık politikası uygulamadıkça, ikili ilişkilerde Doğu Türkistan'dan kaynaklanan sıkıntıların aşılması mümkün gözükmemektedir.

3. Tayvan'la İlişkiler Sorunu

Türkiye ve Çin arasında bir diğer siyasi sorun da Tayvan'la ilgili yaşanmaktadır. Türkiye ile Tayvan arasında doğrudan uçuş olmaması ve iki ülke arasındaki vize engeli karşılıklı ticari ve turistik ziyaretleri zorlaştırmaktadır. Ayrıca Tayvan, İstanbul'da ticari ataşelik açmak istemektedir. Bu tür adımlar Tek Çin politikasından taviz vermek anlamına gelmeyeceği halde Pekin, Tayvan konusunda daha fazla ileri gitmemesi için Ankara'yı ikaz etmektedir.⁸⁴ Çin'in bir parçası olan Hong Kong'un da özerk bir siyasi yönetimi, ayrı bayrağı ve ayrı para birimi bulunmaktadır. Bu açıdan Türkiye, Tayvan'ı tıpkı Hong Kong gibi değerlendirip ekonomik ve ticari ilişkilerini daha rahat geliştirebilmelidir.⁸⁵

Değerlendirme: Çin’le İlişkilerde Yeni Yol Haritası Geliştirilmeli

Türkiye’nin Çin’le yakınlaşmak istemesi siyasi ve ekonomik iki temel beklenti üzerine inşa edilmişti. Bunlardan ilki Ankara’nın kendisini ilgilendiren uluslararası meselelerde Çin’den destek alma beklentisiydi. Hâlbuki Çin, ilişkilerin yoğun olarak seyretmeye başladığı 1980’li yıllardan itibaren Kıbrıs, Ege, PKK sorunları ile 1990’lı yıllarda ortaya çıkan Karabağ, Bosna, Kosova sorunlarında hiçbir surette Türk tezlerine destek vermemiştir. Üstelik Ankara ve Pekin, Arap baharı ile 2011 sonrası ortaya çıkan süreçte özellikle Suriye konusunda ayrı düşmüşlerdir. Çin, Rusya ve İran’la birlikte Suriye’deki Baas rejimini desteklemeye devam etmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin Çin’le ortak stratejik hedef geliştirip geliştiremeyeceği yeniden değerlendirilmelidir.

Ekonomik anlamdaki hedef olan Ankara’nın devasa Çin pazarından pay kapma hayali, beklentilerin tam aksi yönde gelişmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda ikili ticaret, Çin lehine tek taraflı ticarete dönüşmüştür. Çin’den sadece tüketim ürünleri ve ara ürünler alarak bu derece açık oluşması düşündürücüdür. Türkiye’nin Asya ülkeleri ve özellikle Çin’le yaptığı ticarete yüzde 80 oranında sürekli açık vermesi yapısal bir soruna işaret etmektedir. Çin ve diğer Doğu Asya ülkeleriyle yapılan ticaret, sektörel düzeyde çok ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeli ve daha az ticari açık vereceğimiz bir strateji geliştirilmelidir.

Ticari açığı dengelemek için düşünülen Çinli firmaların Türkiye’de hızlı tren, nükleer santral ve madencilik yatırımı gibi projeler iyi etüt edilmiştir. Öncelikle teknoloji ağırlıklı Çin yatırımlarının Türkiye’ye teknoloji transferi gerçekleştirilmesi ve ortak üretim yapması büyük önem taşımaktadır. İkinci olarak dünyada çok yaygın bir sorun haline gelen göçmen Çinli işçi sorununun Türkiye’de de yaşanmaması için önlem alınması gerekmektedir. Çin hükümeti yurtdışı yatırımlarda mümkün olduğunca Çinli işçi, teknisyen ve mühendisin istihdam edilmesine gayret etmektedir. Bu yüzden dünyanın pek çok ülkesinde on binleri aşan Çinli işçi göçü mevcuttur. Bunların büyük kısmı çalıştıkları projeler bittiğinde Çin’e

dönmek yerine o ülkede kalmayı tercih etmektedirler. Kırgızistan, Moğolistan gibi Orta Asya ülkeleri hatta Güneydoğu Asya ve Afrika ülkeleri Çinli göçmenlerden oldukça muzdariptir. Ankara da Çin’den yatırım çekmeye çalışırken göçmen işçi sorunuyla karşı karşıya kalmamak için Türkiye’deki yatırımlarda vasıfsız veya yarı vasıflı Çinli işçi kesinlikle kabul etmemelidir.

Çin’in Doğu Türkistan konusunda bazı olumsuz adımlar atmaya başladığı görülmektedir. Urumçi-İstanbul uçak seferlerinin başlaması, Türk yetkililerin sık sık bölgeyi ziyaret etmesi ve Urumçi’de Türk sanayi bölgesinin kurulması yönünde hazırlıklar yapılması olumlu gelişmelerdir. Bununla birlikte Uygurların siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşadığı sorunlar hâlâ çözülebilmemiş değildir. Ankara bu sorunların giderilmesi yönünde yapıcı bir şekilde girişimlerde bulunmaya devam etmelidir.

Tayvan sorununa gelince, Türkiye doğrudan uçak seferlerinin başlaması ve vizelerin kaldırılması konusunda Çin’in itirazlarını mutlaka aşmalıdır. Dünyanın 26. büyük ekonomisi olarak Tayvan, “Chinese Taipei” adıyla APEC üyesidir ve olimpiyatlar gibi pek çok uluslararası faaliyette resmen temsil edilmektedir. Çin’in Tayvan konusunda ABD, Almanya, Japonya, Güney Kore gibi ülkelere istemediği şartları Türkiye’ye karşı ileri sürmesi, ikili ilişkilerin geldiği nokta itibarıyla kabul edilebilir bir durum olmayacaktır.

Son olarak, ikili ilişkilerde esas belirleyici olan ve stratejiyi geliştiren tarafın kim olduğu iyi analiz edilmelidir. İlişkilerin genel seyrine bakıldığında hem siyasi hem de ekonomik olarak Çin’in belirlediği çerçeve içerisinde ilerlediği görülmektedir. Çin, siyasi ve ekonomik olarak Türkiye’ye göre dünyada çok daha fazla ağırlığı olan bir ülkedir. Dolayısıyla ilişkilerde Çin’in Türkiye’ye göre daha belirleyici olması kaçınılmazdır. Ancak ikili ilişkilerde Türkiye’nin dengeyi bir şekilde sağlaması gerekmektedir. Ankara geliştireceği karşı stratejilerle Çin’le ilişkilerin daha fazla kendi çıkarları doğrultusunda gelişmesini sağlamalıdır. Aksi takdirde Çin, ikili ilişkilerin gelişmesinden en çok yararlanan taraf olarak kalmaya devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1 Sami Kohen, "Türkiye-Çin ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalandı", *Milliyet*, 20 Aralık, 1981.
- 2 "Evren, Uzakdoğu gezisine başladı", *Milliyet*, 13 Aralık 1982.
- 3 Orhan Duru, "Evren: Türkiye ve Çin geçmişte emperyalizme karşı benzer acıları yaşadı", *Milliyet*, 16 Aralık 1982.
- 4 "Çin Kültür Bakanı Muzhi: İnsan İstanbul Boğazı'nı seyre doyamıyor dedi", *Milliyet*, 9 Nisan 1983.
- 5 "Çin Dışişleri Bakanı: Türkiye ve Çin Sovyetler'in tehtidi altında", *Milliyet*, 19 Ekim, 1983.
- 6 "Çin Devlet Başkanı Ankara'da", *Milliyet*, 14 Mart, 1984.
- 7 "Halefoğlu, Çin Devlet Başkanı ile görüştü: Türkiye'nin Ortadoğu politikasını takdirle karşılıyoruz.", *Milliyet*, 29 Ekim 1984.
- 8 Mehmet Barlas, "Çin'de komünizm bile farklı", *Milliyet*, 4 Temmuz 1985.
- 9 "Uygur Başbakanı, İzmir'de", *Milliyet*, 6 Temmuz 1985.
- 10 Sami Kohen, "Çin Başbakanı Zao Ziyang Ankara'da", *Milliyet*, 18 Temmuz, 1986.
- 11 Nilüfer Yalçın, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Görüşü: Kıbrıs diyalogla çözülmeli", *Milliyet*, 28 Ekim 1987.
- 12 "Türkiye Çin kültür ilişkileri", *Milliyet*, 15 Mart 1988.
- 13 Sami Kohen, "Çin açmazda", *Milliyet*, 22 Nisan 1990.
- 14 "Çin Dışişleri Bakanı geldi", *Milliyet*, 4 Eylül 1990.
- 15 "Çinli diplomat Türkiye'ye sığındı", *Milliyet*, 11 Eylül 1986.
- 16 Aydın Özdalga, "Çin'in kabusu Türkmen", *Milliyet*, 13 Nisan 1990.
- 17 Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin Doğu Asya Politikası", *Demokrasi Platformu*, Yıl:1, Sayı:4, Güz 2005, s.213.
- 18 "Demirel'in dış kabulleri", *Milliyet*, 15 Kasım 1991.
- 19 "Özal: Yük getiren tasarıları çevirdim", *Milliyet*, 25 Şubat 1992.
- 20 Orhan Tokatlı, "Tayyip Erdoğan'a Çin Protestosu", *Milliyet*, 7 Ağustos 1995.
- 21 Kutay R. Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003.
- 22 Serpil Çevikcan ve Ümit Bektaş, "Demirel Yasak Kenti gezdi", *Milliyet*, 24 Mayıs 1995.
- 23 Zülfikar Doğan, "Çin işi kazandıracak", *Milliyet*, 28 Eylül 1996.
- 24 "CIA'nın Kızıl Elması", *Aydınlık*, 27 Ekim 1996.
- 25 "Çin'de CIA Kışkırtması", *Aydınlık*, 16 Şubat 1997.
- 26 "Türkiye'ye Türkistan Uyarısı", *Radikal*, 2 Mayıs 1998.
- 27 "Başbakanlıktan Gizli Doğu Türkistan Genelgesi", *Hürriyet*, 4 Şubat 1999.
- 28 Rabia Kadir, "Mülakat", Konuşan: Erkin Emet, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 98, Yaz 2009, s.30-33.
- 29 "Çin'le Gündem, Uygurlar", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 2000.
- 30 "Bu Kadarını da Beklemiyordum", *Sabah*, 20 Nisan 2000.
- 31 "Turkey, China Agree to Boost Cooperation in Investments", *The Korea Times*, 10 January 2001.
- 32 "Türkiye ve Çin Füze Üretecek", *Hürriyet*, 20 Aralık 1996.
- 33 "Güney Kore ile CASA İşbirliği", *Milliyet*, 4 Haziran 2001.
- 34 "Çin ile 4 anlaşma imzalandı", *Hürriyet*, 16 Nisan 2002.
- 35 İsmail Özdemir, "Doğu Türkistan'a Giden tek Lider", *Ortadoğu*, 2 Kasım 2008.
- 36 İsmail Küçükkaya, "Yasak Kentte Bir Yasaklı Lider", *Akşam*, 17 Ocak 2003.
- 37 "Çinliler 'Uygur' tavrını beğendi", *Hürriyet*, 21 Ocak 2003.
- 38 Erdal Sağlam, "Babacan'ın Çin'de ne işi var?", *Hürriyet*, 16 Ocak 2003.
- 39 "Gül, Çin'le yakın temasta", *Radikal*, 2 Şubat 2005.
- 40 "Çin Varyag'ın Bedelini Taksitle Gönderiyor!", *Star*, 24 Aralık 2007.
- 41 Osman Erol ve Mesut Çevikalp, "Varyag'a uçak gemisi yolu açıldı", *Aksiyon*, 29 Ocak 2007, s.70-71.
- 42 "Çin Hükümetinden Varyag Kazığı", *Akşam*, 7 Ocak 2008.
- 43 "Çin'le işbirliğine 'uzayda' ilk adım", *Hürriyet*, 5 Nisan 2005.
- 44 "Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Ankara'da", *Hürriyet*, 18 Ekim 2006.
- 45 "Hava Kuvvetleri Komutanı Çin'de", *Hürriyet*, 14 Nisan 2008.

- 46 Çin Uluslararası Radyosu, "Mehmet Ali Şahin'le Röportaj", 12 Nisan 2007, <http://turkish.cri.cn/1/2007/04/12/1@70020.htm> (Erişim Tarihi 12.04.2007).
- 47 Ardıç Aytalar, "Dünyanın en zengini olmak için 150 yıl bekleyemeyiz", *Hürriyet*, 21 Eylül 2006.
- 48 Levent Uluçer, "Kürşad Tüzmen: Bu ülkenin ekmeğini yiyenler terörü görmeli", *Hürriyet*, 11 Eylül 2007.
- 49 Süleyman Demirkan, "Çin: İhaleyi bize verirsiniz nükleer deneyimizi paylaşıyoruz", *Hürriyet*, 3 Eylül 2008.
- 50 "Devlet Bakanı Şimşek Çin'de", *Hürriyet*, 25 Kasım 2007.
- 51 "Çin Parlamento heyeti TBMM'de", *Hürriyet*, 10 Kasım 2008.
- 52 "Kaşgarlı Mahmud Çin'de anıldı", *Hürriyet*, 24 Kasım 2008.
- 53 Nuraniye Hidayet Ekrem, Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950–2000), Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s.175–178.
- 54 Mehmet Ali Birand, "Çin'in de Kürt politikası değişiyor", *Hürriyet*, 28 Şubat 2006.
- 55 China officially objects to incursion into Iraq", *Today's Zaman*, "June 30, 2007.
- 56 Nerdun Hacıoğlu, "Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne girmek istiyor", *Hürriyet*, 13 Ocak 2005.
- 57 İlyas Kamalov, "Şangay Örgütü, Rusya-Çin Mücadelesi ve Türkiye'nin Durumu", *Hürriyet*, 17 Ağustos 2007.
- 58 Menekşe Tokyay, "Turkey deepens imprints in Central Asia", *SES Türkiye*, June 12, 2012. http://turkey.setimes.com/en_GB/articles/ses/articles/features/departments/world/2012/06/12/feature-01 (Erişim Tarihi: 17.06.2012)
- 59 *China Radio International*, "Çin'in Ankara Büyükelçisi Gong: "Abdullah Gül'ün Çin ziyareti birçok alanda ilişkileri en üst düzeye çıkaracak", 23 Haziran 2009, <http://turkish.cri.cn/882/2009/06/23/1s116202.htm> (Erişim Tarihi: 20.08.2009).
- 60 Selçuk Çolakoğlu, "Cumhurbaşkanı Gül'ün Çin Ziyaretinden İzlenimler", *USAK Stratejik Gündem*, 31 Temmuz 2009.
- 61 Mesut Er, "Bu Vahşet Son Bulmalı", *Sabah*, 9 Temmuz 2009.
- 62 Can Ertuna, "Çin: 'Soykırım' ifadesi sorumsuzca bir açıklama", *NTV*, 23 Temmuz 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24985655/> (Erişim Tarihi 20.08.2009).
- 63 Igor Torbakov ve Matti Nojonen, "China-Turkey and Xinjiang: a frayed relationship", 5 August 2009, <http://www.open-democracy.net/node/48431/pdf> (Erişim Tarihi 25.08.2009), s.4.
- 64 Güneri Cıvaoğlu, "Bu küçük dalgayı aşarız", *Milliyet*, 25 Temmuz 2009.
- 65 Hüseyin Likoğlu, "Bakan Zafer Çağlayan'a Urumçi'de 'Uygur' eziyeti", *Yeni Şafak*, 2 Eylül 2009.
- 66 "Zafer Çağlayan: "Tek Çin" politikasını izliyoruz", *China Radio International*, 27 Eylül 2009, <http://turkish.cri.cn/781/2009/09/27/1s119570.htm>.
- 67 "Türkiye ile Çin Stratejik Çalışma Grubu Oluşturuyor", *Zaman* 28 Ocak 2010.
- 68 "Çin'de Türkiye, Türkiye'de Çin yılı düzenlenecek", *Zaman*, 16 Haziran 2010.
- 69 "Çin ile Türkiye ticarette doları devre dışı bıraktı", *Takvim*, 09 Ekim 2010.
- 70 "Edirne'den Kars'a hızlı tren", *Sabah*, 15 Ekim 2010.
- 71 "Çinli başbakan protesto edildi.", *Zaman*, 19 Ekim 2010.
- 72 Selçuk Çolakoğlu, "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Çin Ziyareti", *USAK Stratejik Gündem*, 9 Kasım 2010.
- 73 Engin Özpınar, "Türkiye-Çin ilişkilerinde yeni dönem", *Olay*, 23 Şubat 2012.
- 74 "Erdoğan Çin'de ikinci santrali görüşecek", *Radikal*, 8 Nisan 2012.
- 75 Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye ve Çin Arasında Stratejik Ortaklık Mümkün mü?", *Analist*, Nisan 2012.
- 76 Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, "Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri", Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (der.), *Geleceğin Süper Gücü Çin*, İstanbul, TASAM Yayınları, 2005, s.314–315.
- 77 Eyüp Ersoy, *Turkish-Chinese Military Relations*, Ankara, USAK Press, 2008, s.160–168.
- 78 Remi Castets, "Doğu Türkistan'da Gerginlik artıyor", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl:25, Sayı 69–70, 2009.
- 79 Tan Yingzi, "Bilingual education key for development", *China Daily*, 3 August 2009.
- 80 Stephen E. Hess, "Islam, Local Elites, and China's Missteps in Integrating the Uyghur Nation", *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, Vol.4, No.7, 2009, s.89.
- 81 Graham Fuller ve Jonathan Lipman, "Islam in Xinjiang", *Beyond Islam: Understanding the Muslim World Curriculum*, Seattle, World Affairs Council, 2005.
- 82 "Doğu Türkistan'da Çin işkencesi: Oruç tutmak yasak", *Yeniçağ*, 5 Ağustos 2012.
- 83 George Michell, Marika Vicziany and Tsui Yen Hu, *Kashgar: Oasis City on China's Old Silk Road*, Singapore, Frances Lincoln Ltd., 2008, s.12.
- 84 Servet Yanatma, "Beijing protests Turkey's Taiwan agreement", *Today's Zaman*, 20 March 2010.
- 85 Selçuk Çolakoğlu ve Arzu Güler, "Türkiye ve Tayvan: İlişkilerde Zemin Arayışları", *USAK Analiz*, No.12, Ağustos 2011, s.29